

Nowak, Tadeusz Marian

Niemiecki historyk Jacob Caro i jego listy do uczonych polskich

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 51/2, 257-261

2006

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NIEMIECKI HISTORYK JACOB CARO
I JEGO LISTY DO UCZONYCH POLSKICH

Briefe von Jacob Caro au Polnische gelehrten (1862–1902). Aussuchung, Bearbeitung und Einleitung von Ryszard Ergetowski, Warschau 2005.

Ukazał się kolejny, szesnasty już, tom wydawanych przez Komitet Historii Nauki i Techniki PAN „Rozpraw z Dziejów Nauki i Techniki” *Listy Jacoba Caro do uczonych polskich z lat 1862–1902*, zebrane, opracowane i opatrzone wstępem przez Ryszarda Ergetowskiego.

Tom ten ma specyficzny charakter z dwóch przyczyn. Po pierwsze jest to – po raz pierwszy w tym cyklu – edycja źródeł, w tym wypadku epistolograficznych, zaopatrzonych oczywiście w oprawę naukową w postaci obszernego wstępu, komentarzy i indeksu. Po drugie jest to w zasadzie wydawnictwo niemieckojęzyczne, ponieważ podstawowy materiał źródłowy w postaci 76 listów jest (poza sześcioma wyjątkami w postaci polskojęzycznych listów XV, XVI, XXXV, XXXVI, XXXVII i LV pisany przez Jacoba Caro po niemiecku, a *Przedmowa*, *Wstęp* i *Słownik biograficzny* adresatów są dwujęzyczne, polskie i niemieckie.

Jeżeli zechcemy zajrzeć za kulisy prac, zmierzających do opublikowania tej książki, to zobaczymy, że z jej powstaniem w obecnej postaci związane były nie małe trudności, wynikające stąd, że wydawca listów Jacoba Caro, profesor Ryszard Ergetowski zmarł przed zakończeniem prac edytorskich. Teksty listów nie były sczytane po skanowaniu, przygotowane przez Profesora w maszynopisie, brakowało przypisów do części listów, nie było również słownika biograficznego adresatów. Będąc redaktorem naukowym tego tomu „Rozpraw”, sczytałem teksty wszystkich listów Jacoba Caro, wykrywając i poprawiając blisko dwieście błędów, często spotykanych przy stosowaniu techniki skanowania. Córka profesora, Marta Ergetowska, będąca magistrem historii, opracowała brakujące komentarze do części listów oraz cały słownik biograficzny ich adresatów, a indeks sporządziła Dorota Kozłowska, korzystając z konsultacji Jarosława Kurkowskiego. Zawarty we *Wstępie* bardzo ważny, napisany przez prof. Ergetowskiego, tekst o życiu i działalności Jacoba Caro znakomicie przetłumaczył na język niemiecki dr Eduard Merian. Tłumaczenia innych części tej książki, wymagających przekładu, dokonał Jan Obermeier.

Decyzję o włączeniu tego dzieła do serii „Rozpraw” podjęła i pracę *Przedmową* poprzedziła Profesor Irena Stasiewicz-Jasiukowa, przewodnicząca Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN. Zmaterializowaną w postaci książki formę nadało dziełu Wydawnictwo Retro-Art.

Przechodząc po tym przydługim wstępie *ad meritum*, trzeba wspomnieć o warunkach, w jakich powstały listy Jacoba Caro. Ich autor, urodzony w 1836 roku w rodzinie żydowskiej, zamieszkałej w Gnieźnie, ukończywszy szkołę średnią, rozpoczął w 1854 roku – wbrew woli ojca, który chciał go skierować do szkoły

rabinicznej – studia historyczne na uniwersytecie berlińskim, u znanego profesora Leopolda Rankego (1795–1886). W trzy lata później przeniósł się na uniwersytet lipski, do profesora Henryka Wuttkego (1818–1876) i tu uzyskał stopień doktora na podstawie rozprawy dotyczącej bezkrólewia w Polsce po śmierci Stefana Batorego i walk związanych z elekcją Zygmunta III Wazy. wkrótce napisał pracę habilitacyjną, przedstawiającą Jana Długosza na tle piśmiennictwa XV wieku, jednak nastroje antysemickie, panujące na uniwersytetach w Lipsku i w Giessen, a także we Lwowie spowodowały, że Caro uzyskał *veniam legendi* dopiero w Jenie, ale i tu mógł wykładać tylko nauki pomocnicze historii, a nie samą historię. Korzystna dla niego zmiana nastąpiła po tym, gdy w związku z wybuchem w 1863 roku Powstania Styczniowego otrzymał od rządu pruskiego zadanie przedstawianie opracowanych na podstawie prasy polskiej raportów o nastrojach panujących wśród mieszkających w zaborze pruskim Polaków. Caro zbliżył się wówczas do Bismarcka i dzięki jego poparciu został w 1869 roku profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego.

Tematyka twórczej pracy naukowej, uprawianej przez Jacoba Caro, dotyczyła w znacznej mierze dziejów Polski. Przykładem tego są choćby dwie jego rozprawy: doktorska i habilitacyjna. Zwróciło to uwagę wielkiej, gotajskiej firmy wydawniczej Perthesów, specjalizującej się między innymi w publikowaniu od 1829 roku zakrojonej na wielką skalę serii zatytułowanej *Die Geschichte der europäischen Staaten*, liczącej w rezultacie ponad 120 tomów, wydanych w latach 1829–1909. Seria ta obejmowała również historię – nie istniejącego wówczas na mapach – państwa polskiego. Pierwszy jej tom, zatytułowany *Geschichte Polens*, obejmujący najwcześniejsze dzieje Polski do roku 1300, a wydany w Hamburgu i Lipsku w 1840 roku, napisał będący od 1841 roku profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego, uczeń wspomnianego już Leopolda Rankego, Richard Roepell (1809–1893).

Gdy w 1862 roku minęły 22 lata od ukazania się pierwszego tomu *Geschichte Polens*, wydawnictwo Perthes zwróciło się – za zgodą Roepella – do Jacoba Caro z propozycją kontynuowania tego dzieła. Caro wyraził na to zgodę i w rezultacie już w 1863 roku ukazał się tom drugi dzieła, obejmujący 1300–1386, a w latach 1869–1888 tomy III–V (ten ostatni w dwóch częściach), zawierające dzieje Polski w latach 1386–1506, a więc do końca średniowiecza.

Pracując przez 26 lat nad zbadaniem i opisaniem historii Polski w latach 1300–1506 Caro usiłował dotrzeć przede wszystkim do źródeł oświetlających ten okres, a następnie do ukazujących się, poświęconych tym czasom opracowań. W tym celu odbywał podróże naukowe, obejmujące nie tylko ziemie polskie pod trzema zaborami, ale także Moskwę i Petersburg. Wchodził przy tym w bliski kontakt z ówczesnymi historykami polskimi, zwłaszcza tymi, którzy działali na terenie cieszącej się pewną swobodą Galicji. Jednym z przejawów kontynuowania tych stosunków była prowadzona przez niego później korespondencja.

Profesor Ergetowski wykonał dużą pracę, zmierzającą do odnalezienia oryginałów listów Jacoba Caro, skierowanych do historyków polskich. W rezultacie znalazł 76 listów, przechowywanych obecnie w ośmiu miejscach, a mianowicie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (10 listów) i w siedmiu bibliotekach: Narodowej (4 listy), Jagiellońskiej (6 listów), trzech uniwersyteckich: w Warszawie (4 listy), we Wrocławiu (2 listy) i Jenie (1 list) oraz trzech należących do Polskich Akademii Nauk: w Krakowie (5 listów), Wrocławiu (26 listów) i w Kórniku (7 listów). Liczbę tę uzupełniają 10 listów wydanych już przy różnych okazjach i teraz włączonych do zbioru przez prof. Ergetowskiego.

Odnalezione przez niego listy Jacoba Caro pochodzą z lat 1862–1902, przy czym połowa z nich (37 listów) powstała w czasie, gdy Caro pisał kolejne tomy swej *Geschichte Polens*.

Sprawa zasadniczej wagi zagadnienie do kogo były skierowane listy Jacoba Caro i jakich spraw dotyczyły. Sądzę, że z całego zasobu trzeba wydzielić te listy, w których Caro zwraca się do określonego adresata tylko raz, w jakiejś jednostkowej i jednorazowej sprawie. Takich listów jest dwanaście, a pochodzą one z lat 1862–1894. Należą do nich – w kolejności chronologicznej – list do Józefa Rustejki, bibliotekarza w Kórniku, w sprawie wypożyczenia książek (1862); do wdowy po historyku Antonim Zygmuncie Helclu w sprawie spuścizny po nim (1871); do kierownika Biblioteki Czartoryskich w Krakowie Józefa Łepkowskiego w sprawie szczegółów dotyczących niektórych rękopisów i zabytków sztuki (1873); do księgarza krakowskiego Józefa Friedleina w sprawie zakupu u niego książek (1877); do rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego Franciszka Ksawerego Kasparka w sprawie jubileuszu prof. Roepella (1888); do profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Józefa Meyera w tej samej sprawie (1888); do Ksawerego Liskego, profesora historii na Uniwersytecie Lwowskim, wydawcy źródeł, w sprawie zjazdu historyków polskich (1890); do Oswalda Balzera, wówczas dyrektora Archiwum Akt Grodzkich i Ziemiskich we Lwowie, w sprawie autentyczności bulli z 1210 roku (1894); do Teodora wierzbowskiego, profesora Uniwersytetu Warszawskiego, w sprawie recenzji jego pracy (1895); do Antoniego Małeckiego, profesora Uniwersytetu Lwowskiego w sprawie recenzji jego książki o Słowianach (1896).

Dużo większe znaczenie mają listy kierowane wielokrotnie (od 3 do 24 razy) do różnych adresatów, których nazwiska mają w nauce poważne znaczenie. Na pierwszym miejscu znajduje się tu Wojciech Kętrzyński (1838–1918), historyk, wydawca źródeł, sekretarz naukowy Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Caro skierował do niego w latach 1876–1901 aż 24 listy. Stanowi to 1/3 wszystkich listów zebranych przez profesora Ergetowskiego. Listy Jacoba Caro do Wojciecha Kętrzyńskiego dotyczą różnych spraw naukowych, wynikających ze wspólnych zainteresowań obu historyków średniowiecznymi

dziejami Polski, a zwłaszcza źródłami historycznymi, oświetlającymi ten okres. Korespondencja ta ma charakter szczegółowych rozważań, dotyczących niejasnych lub spornych zagadnień z tego zakresu.

Na drugim miejscu znajduje się jedenaście listów skierowanych do Aleksandra Kraushara (1842–1931), prawnika i historyka, czynnego w życiu naukowym Warszawy. Listy Caro (z lat 1895–1902) dotyczą prac Kraushara o frankistach, o Krzysztofie Arciszewskim, a także o sprawach bieżącej polityki, dotyczącej stosunków polsko-niemieckich.

Na trzecim miejscu znajduje się dziesięć listów skierowanych do historyka, wydawcy źródeł i bibliografa, hrabiego Aleksandra Przeździeckiego (1814–1871), który podróżując po Europie wyszukiwał rozsiane tam polonika, a będąc w kraju trudnił się m.in. publikowaniem źródeł do historii średniowiecznej Polski, między innymi Długosza i księgi Stanisława Ciołka.

Miejsce czwarte zajmuje z sześcioma listami reprezentant krakowskiej szkoły historycznej, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Michał Bobrzyński (1849–1935). Skierowane do niego listy Caro z lat 1870–1888 dotyczą świeżo wydanych dzieł obu autorów oraz ocen niektórych postaci polskiego średniowiecza, dokonanych przez różnych historyków.

Miejsce piąte zajmują cztery listy z 1897 roku, skierowane do Józefa Korzeniowskiego (1863–1921), historyka, archiwisty i bibliotekarza, prowadzącego badania w Archiwum Watykańskim i wielu innych zagranicznych archiwach i bibliotekach, posiadających polonika. Listy Caro mówią o rękopisach dotyczących prac Orzechowskiego, Kromera i Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Na szóstym miejscu znajduje się adresat czterech listów z roku 1902, prawnik i historyk, dyrektor Biblioteki Kórnickiej, sekretarz i plenipotent w sprawach majątkowych hrabiego Jana Kantego Działyńskiego, Zygmunt Celichowski (1845–1923). Caro pisze do niego w kwestiach dotyczących wypożyczonych przez niego książek.

Dużo ważniejsze są znajdujące się na ostatnim, siódmym miejscu trzy obszernie listy Jacoba Caro skierowane przez niego w latach 1862–1864 bezpośrednio do hrabiego Jana Kantego Działyńskiego (1829–1880), właściciela Biblioteki Kórnickiej. Listy te dotyczą katalogu zbiorów kórnickich oraz edycji źródeł do dziejów średniowiecznej Polski.

Całość listów Jacoba Caro do uczonych polskich, zebrana i opracowana przez profesora Ergetowskiego, stanowi obszerny, unikalny materiał, pozwalający spojrzeć od wewnątrz na warsztat pracy nie tylko tego wybitnego historyka niemieckiego, ale również całego szeregu działających w jego czasach polskich historyków, uczonych wielkiej nieraz wagi i znaczenia. Zabytki epistolograficzne mają tę zaletę, że pozwalają, dużo lepiej niż inne źródła, wyczuć rytm nie tylko pracy, ale i życia zarówno autorów, jak i adresatów listów. Dotyczy to w pełni

listów Jacoba Caro, uczonego, który dużą część swego życia poświęcił napisaniu po raz pierwszy tak dobrze udokumentowanej historii Polski na przestrzeni XIV, XV i początku XVI wieku. W latach 1862–1866 wydane zostały czterotomowe *Dzieje Polski* Józefa Szujskiego, a w 1879 roku *Dzieje Polski w zarysie* Michała Bobrzyńskiego, ale historycy polscy działający w pięćdziesiąt lat później, w okresie międzywojennego dwudziestolecia, nie wspominali już – w sensie roboczym – o dziele Szujskiego, mówili natomiast o tym, że „w pewnej mierze przydatne być mogą [...] M. Bobrzyńskiego *Dzieje Polski* [...] oraz jeszcze starsze R. Roepella *Geschichte Polens* (kontynuowane przez J. Caro) [...] (to drugie) ze względu na przytaczane i omawiane źródła”. Powstaje więc bardzo interesująca sytuacja, w której wybitni polscy historycy, pisząc w latach dwudziestych XX wieku dzieło podręcznikowe, a więc z konieczności syntetyzujące i mając w związku z tym potrzebę powołania się na pracę z tego zakresu posiadającą pełną dokumentację źródłową, widzą ją właśnie we wcześniejszym o pięćdziesiąt lat dziele niemieckiego historyka Jacoba Caro, który był jeszcze ciągle bezkonkurencyjny jeśli chodzi o „prytaczane i omawiane źródła” do dziejów średniowiecznej Polski¹.

Powstanie tomów *Geschichte Polens* Jacoba Caro w latach 1862–1888 pokrywa się w czasie z napisaniem przez jej autora pierwszych – według numeracji nadanej przez profesora Ergetowskiego – trzydziestu siedmiu listów skierowanych przez niemieckiego historyka do uczonych polskich i związanych treściowo z wspólną dla obu stron tematyką naukową. Stanowi to ważny, choć nie jedyny argument mówiący o potrzebie opublikowania tej pracy profesora Ergetowskiego. Nie mniej ważny jest argument drugi – związek wydania tej książki z obchodzonym obecnie rokiem polskim w Niemczech i rokiem niemieckim w Polsce.

Przypis

¹ Roman Grodecki, Stanisław Zachorowski, Jan Dąbrowski: *Dzieje Polski średniowiecznej*. T. I. Kraków 1926 s. 3.

Tadeusz Marian Nowak
(Warszawa)